

**Caciquisme rural i contrautopies
pageses. Els testimonis d'unes
cobles de la Conca de Barberà
i del Priorat**

Joaquim Capdevila i Capdevila

● Caciquisme rural i contrautopies ● pageses. Els testimonis d'unes ● cobles de la Conca de Barberà ● i del Priorat

● Joaquim Capdevila i Capdevila

● Professor de la Universitat de Lleida
 ● Plaça Víctor Siurana, 1, 25003 Lleida
 ● jcapdevila@filcat.udl.es

Paraules clau: Literatura oral, cobles satíriques, caciquisme, món rural i obertura a la modernitat, Solivella, la Vilella Alta.

Keywords: *Oral literature, satirical verses, caciquism, rural world, Solivella, la Vilella Alta.*

Resum

Aquest article¹ presenta i estudia un conjunt de cobles de la tradició oral recollides a la Conca de Barberà i al Priorat. Les cançons, creades en el marc de la Restauració, denuncien un conjunt de greuges lligats al caciquisme i al desenvolupament de l'Estat i de les relacions capitalistes que aquest fomenta. Les cobles presenten dos grans registres expressius, que obeeixen a diferents perspectives dels greuges que denuncien. D'una banda tenim unes cobles caracteritzades per una sàtira violenta, dreturera, una sintaxi cantelluda, antítesis primàries, i un recurs viu a les deformacions de l'adversari.

En aquests casos, les lletres obeeixen a factors percebuts en la immediatesa de la comunitat, d'acord amb una perspectiva tradicional. D'altra banda, tenim cobles que es caracteritzen per un relaxament còmic i jocós de la sàtira, per una major narrativitat o arromançament, i també per una catarsi benèfica. En aquests casos, les cançons responen a un nou ordre de factors —polítics/política de partit, representants de l'Estat, noves modes estètiques, etc.— que en la societat rural, especialment entre aquells sectors poc introduïts a la modernitat, són percebuts amb una amplitud panoràmica, d'acord amb una ingenuïtat perceptiva, amb un distanciament *naïf* cap a la realitat. Es tracta d'un ordre de percepcions que informen els trets expressius que hem apuntat quant a aquestes cobles. Unes manifestacions ben il·lustratives d'aquestes darreres composicions són unes contrautopies que recullen, amb voluntat de totalitat, el conjunt d'abusos que pateix la societat pagesa, general o local.

¹ Aquest article és fruit de la síntesi d'un capítol del tercer bloc de la tesi doctoral de Joaquim Capdevila i Capdevila. El capítol "Caciquisme, i protesta popular contra l'obscurantisme, la falsedat i el frau", s'insereix en el bloc temàtic "L'esclat massiu de la sàtira". L'emergència massiva de la sàtira durant els primers temps moderns. La sàtira protomoderna (Capdevila Capdevila, Joaquim: *Modernització social a la Catalunya de Ponent durant el canvi de segles XIX i XX*. Volum II. Tesi doctoral dirigida per Sebastià Serrano. Facultat de Filologia. UB, 2003).

Abstract

This article presents and studies a set of verses of the oral tradition in the Conca de Barberà and in the Priorat. The songs, created in the Restoration period, denounce offenses linked to caciquism and the development of the State and the capitalist relationships that this fosters. The verses show two main expressive registers, which are due to two different points of view in relation to the offenses that they denounce. On the one hand we have some verses characterized by a violent, straight satire, sharp syntax, primary antitheses, and deformations of the opponent. In these cases, the lyrics correspond to factors perceived in the immediateness of the community, in accordance with a traditional perspective. On the other hand, we find verses with a more relaxed and comic satire, more narrativity and also a beneficial catharsis. In these cases, the songs correspond to a new order of factors (politicians / party politics, representatives of the State, new aesthetic fashions, etc.) that in rural society, especially among those sectors scarcely introduced into the modernity, are perceived from a naïve distance towards reality. Good examples of these last compositions mentioned are some counterutopias that gather all the abuses that the rural society suffers.

1. Cobles i caciquisme rural

Des de temps ancestrals, les cobles han estat un dels instruments bàsics dels quals s'han servit les capes populars per denunciar els greuges percebuts com a tals. Aquestes modestes expressions han brindat unes utilitats molt concretes en aquest sentit: la seva naturalesa satírica, punxeguda, i el seu caràcter sintètic i llencívol. En l'ecologia rural d'aquestes cobles han coincidit tradicionalment unes altres expressions de protesta, tals com determinades manifestacions d'inversió popular. Algunes d'aquestes muden els seus noms en funció de la geografia, per bé que el patró ritual bàsic és ben persistent. Es tracta de *parlaments, enramades brutes, avalots...*

Durant el segle XIX i les primeres dècades del segle XX les finalitats morals i crítiques d'aquestes cobles s'adeqüen a les noves realitats de caràcter social, econòmic, polític i cognitiu que van introduint la implantació de l'Estat Liberal, el desenvolupament de les relacions capitalistes, la conformació de les ciutats industrials modernes, la modernització de les locomocions i la irrupció de la premsa periòdica de masses. També en el món rural, la complexificació de la societat, s'acompanya d'una intensificació de la conflictivitat, i de les necessitats subsegüents d'expressió de crítiques. No hi ha dubte que, pel que fa a les classes populars rurals, els principals factors de greuge que comporta la vasta transformació apuntada, són, d'una banda, la transformació de la propietat —de la seva estructura, del seu sentit, i de la consciència dels seus detentors. I de manera especial, a cavall d'aquest factor i de l'articulació de l'Estat en el territori, el caciquisme: les mediacions interessades que alguns propietaris exerceixen entre diferents instàncies de l'Estat i l'esfera local acomodant en aquesta unes estructures radials i clientelars. No cal dir que el desenvolupament del caciquisme es produeix principalment en el marc de la Restauració. En aquest context, les cobles satíriques responen a un nou ordre de motius i multipliquen la seva presència. I ho fan també en la novella —i tan sovint conjuntural i efímera— premsa local. En aquest cas, és interessant observar com les cobles incrementen sovint i amb generositat la seva narrativitat, d'acord amb unes noves perspectives de la realitat que ofereixen aquests motius.

1.1 Furts de diners municipals o de valor comunitari

Durant les dècades de la Restauració proliferen les cobles satíriques que arremeten contra furts i defraudacions de diners en l'àmbit municipal principalment. Tot i les exageracions que alimenta la imaginació popular en aquest ordre d'acusacions, excitada eventualment per recels i rancúnies locals, i per sentiments de privació i de vulneració d'uns béns avaluats com a sagrats, no és menys cert que són sonats i prou contrastats alguns casos d'alienacions de cabals municipals i d'entitats de servei col·lectiu. Ho veiem, per posar només un parell d'exemples, a Barbens (Pla d'Urgell) on el novembre de 1899 l'ajuntament dinàstic és destituït després que un mes abans s'hagi robat la caixa de cabals de l'Ajuntament amb 3.200 ptes., o a Tàrraga, on entre els anys 1900 i 1904, es viu una llarga i agra convulsió que sobrevé als tres primers anys d'explotació de l'aigua i de la llum per part de la societat paramunicipal La Electra Urgelense, etc.² Són diversos els factors que contribuirien

² A Barbens, el 31 d'octubre de 1899 és robada la caixa de cabals del Consistori amb 3.900 ptes:

El Sr. Presidente manifestó que como todos saben en la noche del treinta y uno del pasado mes de octubre fue robada la Caja Municipal del Ayuntamiento, llevándose los ladrones dicha caja del sitio en que estaba clavada en las Casas Consistoriales, de cuyo robo esta instruyendo el Juzgado de Instrucción correspondiente el sumario [...]

Al cap d'un mes d'obrir-se els tràmits judicials, és el regidor dipositari dels cabals i documents municipals, Antoni Petit i Vilaginés, qui és acusat amb altres regidors d'aquest furt de la Caixa municipal. La sospita plana també sobre el mateix alcalde Jaume Minguell i Riera. Durant els mesos que vénen la vida de Barbens està centrada en aquest fet. La sospita sobre la majoria municipal fa que se succeeixin manifestacions violentes de revocació: esquetllades, i fins i tot avolats, en què els republicans locals prenen un partit actiu.

El Govern Civil suspèn temporalment l'Ajuntament i nomena, amb caràcter transitori, el 4 de maig de 1900, un nou consistori presidit per Salvador Solsona i Farré, pròxim als republicans locals. Aquest ajuntament governa set mesos i mig, fins al 28 de desembre de 1900, quan, per ordre governativa, és restituit l'antic ajuntament dinàstic. Els regidors dinàstics destituïts temporalment per l'escàndol que provoca la sospita que hagin estat els autors del robatori de la Caixa municipal són l'alcalde Jaume Minguell i Riera, i Joan Riera i Minguell, Josep Roqué i Tramulla, Antoni Balcells i Oliva, i Antoni Petit i Vilaginés (Notícies, a *El Àguila Tarraguense*, Any II, núm. 42, Tàrraga 5-11-1899, p. 178; Acta municipal corresponent a la sessió del dia 12 de novembre de 1899, als Plecs d'Actes Municipals. Any 1899, a l'Arxiu Municipal de Barbens. Pel que fa concretament a l'escàndol popular que aixeca el robatori i a les manifestacions de protesta podeu veure *La Voz de la Verdad*, Any I, núm. 6, Tàrraga 4-8-1901, p. 1).

D'altra banda, a Tàrraga, a partir de 1900, La Electra Urgelense i l'administració municipal són objecte d'una extrema controvèrsia. Els motius principals de la polèmica són les acusacions de descapitalització i defraudació econòmica en general. *La Electra* és una empresa fundada el gener de 1896 amb l'objectiu d'explotar els subministraments d'aigua i corrent elèctric a la ciutat. La promouen i la controlen els conservadors que copen la totalitat del Consistori des de les eleccions del setembre de 1890. Els instigadors de les acusacions són una insòlita coalició política —neutres catòlics, catalanistes, liberals i republicans de diverses tendències— que sorgeix, tot just, com a resposta al caciquisme conservador que capdavantaja Enric de Càrcer. Concretament, s'acusa *La Electra* d'haver volatitzat el crèdit de 20.000 ptes. que l'Ajuntament

a aquests fenòmens —la freqüència amb què es denunciaven sostraccions de diners i la verificació significativa que s'obté d'algunes d'aquestes imputacions—, que són sens dubte un dels més característics de la història local de la Restauració.

Cal destacar, en primer lloc, l'important desenvolupament que experimenta durant aquest període el programa institucional del món local. Sobretot el poder municipal. Aquest incrementa sensiblement el seu capital jurídic i la seva capacitat executiva. No podem oblidar que aquest és el que es beneficia en primer terme del cert desenvolupament que experimenta l'estat durant aquest moment. També, durant aquest període en l'àmbit local, l'associacionisme, amb un caràcter ben divers, viu un desenvolupament molt remarcable: societats d'esbarjo i culturals, agrupacions polítiques i sindicals, congregacions religioses, sindicats agrícoles, etc.

D'altra banda, cal tenir present com el nou marc institucional definit durant la Restauració aviva la pugna entre els notables locals pel domini de la respectiva àrea local, per mitjà del control de les principals institucions i entitats. Els primers del lloc se senten *obligats* d'antuvi a la detenció d'aquest poder en virtut de la *noblesse* que els forneix el Mite —el prestigi revestit de secularitat— de la Nissaga o de la Casa, la hisenda o la propietat, els estudis, etc. Aquesta *noblesa* en la qual els notables locals justifiquen —*s'obliguen*— en la detenció d'aquest poder, transferida al caciquisme, determina un sentit monopolístic del poder local, i del poder públic de manera més específica. Aquests trets predisposen a una apropiació banalitzadora del poder i fomenten de manera correlativa els abusos de caràcter administratiu (l'arbitrarietat en els repartiments de líquids i consums, i tripijocs administratius i comptables) i també alienacions de cabals pròpiament.

Hem de tenir en compte així mateix la dinàmica que experimenta l'economia rural a Catalunya durant les dècades de la Restauració. En aquest sentit, cal esmentar en primer terme la crisi que afecta el món pagès a partir dels volts de 1880, i l'agreujament que experimenta aquesta amb la sotragada del sector vitivinícola durant la dècada següent, motivada per les severes restriccions que França imposa en les importacions de vi i licors espanyols a partir de finals de 1890, i per l'arribada devastadora de la fil·loxera al camp meridional català. Aquests factors introdueixen una conjuntura recessiva en el món rural que és patent sobretot durant les primeres dècades de la Restauració. Aquest estadi té conseqüències diverses i

li havia concedit el gener de 1896, i d'haver fos les 5.400 ptes que, en concepte d'accions, havia invertit en la Societat el jove agent de negocis Amadeu de Grau, que, simptomàticament, esdevé a partir d'aquest punt, un dels líders dels liberals targarins. Pel que fa a la gestió municipal dels conservadors, s'acusa l'alcalde Isidre Nicolau d'haver-se apropiat de les 3.058 ptes. que Josep Lambert, el concessionari i tècnic dels serveis de l'aigua i de la llum, li havia entregat per tal de satisfer els quatre primers anys d'aigua a la Societat Canal d'Urgell, i d'haver escamotejat amb diversos malabarismes comptables 24.000 ptes. Quant a aquest dilatat, enrevessat i violent conflicte, podeu veure: Capdevila Capdevila, Joaquim: *La Tàrraga noucentista*, a *URTX. Revista Cultural de l'Urgell* (Tàrraga) 13 (2000), p. 245-328; i del mateix autor: *Tàrraga (1898-1923): societat, política i imaginari* (en premsa).

pertinents en allò que ens ocupa. D'una banda, accentua els problemes de capitalització i d'endeutament del món rural, que també afecten els seus propietaris. I d'altra banda, tensa la conflictivitat al voltant del caciquisme i incrementa les dificultats pel que fa a les possibilitats de gaudi dels suggestius reclams que ofereixen els nous temps. A la Conca de Barberà, el conflicte que atia la fil-loxera entre amos i parcers al voltant de les rabasses, empeny la pagesia pobra, amb el cas pioner de Barberà (1894), a aixecar cellers cooperatius.³

No podem obviar, en un altre nivell, la viva suggestió que una nova utopia material, o una nova dimensió utòpica, genera en aquests moments entre amplis sectors socials. Ens referim al poderós magnetisme que exerceixen la societat moderna i més específicament la ciutat. Exerceixen, així és, en aquests moments, una poderosa atracció un conjunt intricat de dimensions que concorren en aquests àmbits: les noves màquines, les noves possibilitats de confort, els nous marcs de festa i d'oci, etc., destacant en aquest darrer aspecte, l'obscuritat explotada en termes de lleure de masses, la qual arriba a concitar un miratge utòpic específic. En el marc del caciquisme, i del rural en concret, no és aventurat afirmar que un dels mòbils que empenyen a la comesa de furts i frauds de diners, és la facilitació que fan possible, al marge d'esforços anguniosos, d'accés a la moderna Babilònia que acabem de suggerir, o a reclams de la mateixa. Bo i tenint en compte que aquest nou àmbit utòpic, altrament al que s'esdevé amb la rànica utopia de la pagesia, es veu ben a prop de *l'hic et nunc*. Al fil d'allò que apuntem, cal fer avinent que durant aquestes dècades el *joc* (els jocs de cartes d'atzar i de ventura) viuen una notable intensificació que també resulta difícil d'explicar al marge de les noves suggestions materials.

Finalment, cal tenir present que les classes populars del món rural perceben ordinàriament els furts o defraudacions de diners públics o comunitaris com unes alienacions moralment molt greus. Des de l'ètica que perviu encara entre la pagesia pobra, aquesta mena d'actes desperten una violència simbòlica aguda. Suposen una vulneració directa i violenta del sagrat immanent a aquests béns, *que són de tots*. El sentiment i el valor de sagrat que per a aquesta pagesia i per als sectors populars coetanis continuen tenint els béns bàsics, de valor comunitari, obliga a respectar-ne la integritat i a fer-ne un ús —a treure'n un rendiment— comunitari o equitatiu.

³ Les finalitats d'aquests cellers, i de les societats que s'hi vinculen, són assolir una autonomia econòmica i cultural respecte als propietaris, i mantenir i incrementar la renda agrària en una conjuntura de fortes transformacions, tant pel que fa a la tècnica agrícola, com amb relació a la dinàmica capitalista d'empreses i mercats. En un nivell més concret, aquests cellers cooperatius gestionen la transformació i la comercialització del vi. Amb demora, però prenent-los com a model, els propietaris basteixen els seus sindicats. Quant a aquestes qüestions, vegeu les valuoses i conegudes aportacions de Joan Fuguet i Andreu Mayayo, entre altres: FUGUET, J.; GAVALDÀ, A.; JULIANO, D.; MAYAYO, A.: *El primer celler cooperatiu de Catalunya. Centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*, Barcelona, 1994; i MAYAYO ARTAL, Andreu: *La Conca de Barberà (1890-1939) de la crisi agrària a la Guerra Civil*, Col·l. Monografies 2, Montblanc, 1986.

D'actuar-hi amb una altra lògica, el sagrat que els informa, que els és immanent, es veu violentat. Endemés, quan se sospita o s'evidencia que els diners robats han pogut servir al lladre o lladres per aprofitar-se d'algun dels béns —joies, vestits, festes, etc.— que referencien el nou marc d'utopia material al qual ens hem referit.

Aquest factor que acabem d'esmentar resulta imprescindible per explicar les proporcions i les característiques de la violència que solen desfermar aquests actes. Un tret fonamental d'aquesta violència és la particular inclinació que pren amb vista a la degradació o anul·lació de l'enemic en termes simbòlics. És quelcom que podem corroborar en la coblística satírica, tal com il·lustren els exemples que aportem a continuació, i és un fenomen que també evidencien a bastament els rituals que s'inscriuen així mateix en l'ecologia de la protesta de tradició pagesa premoderna com els *parlaments* (satírics), les *enramades brutes*, les esquetllades o els mers avalots.

La cobla que transcrivim tot seguit, que denuncia el robatori de *vuit-cents duros* —4.000 pessetes— que ha fet l'alcalde de Solivella, l'àlies *lo Ramon de l'Alegria*, dels fons del municipi, i la compra que ha fet amb aquests diners d'un *volà per cada nena / i una cadena d'or xapat*, reflecteix per la seva confecció una violència satírica molt concentrada, pròpia d'una composició feta amb proximitat als fets que es denuncien, i en la qual aquests són percebuts amb una forta gravetat moral:

Lo Ramon de l'Alegria
 és un home molt formal
 que en va negar vuit-cents duros
 al davant del Tribunal,
 i d'aquests vuit-cents duros,
 lo Ramon ne va comprar
 un volà⁴ per cada nena
 i una cadena d'or xapat.
 Les seues dentotes grosses,
 pel poble ell ja va dir
 que el Ramon de l'Alegria
 ningú el pugui convertir.
 No el volem,
 no el volem,
 no el volem,
 i no l'heurem.⁵

⁴ Un volant o una faldilla de volants.

⁵ Col·lectora: Dolores BERENGUER BERENGUER. Informadora: Mundeta Iglésias. Incipit de la cançó: Lo Ramon de l'Alegria. Número d'accés: 16.453. Codi de registre: 20. Número de Fonograma: 88.13.184. Municipi: Solivella. Data enregistrament: 10-08-1988. Tipus de repertori: satírica. Material de gravació: casset/núm. 7, cara B. Arxiu: Fonoteca de Música Tradicional Catalana.

Aquesta cobla solivellenca presenta si més no quatre aspectes que n'indiquen una naturalesa de protesta radical. El primer de tots són els termes eminentment paradoxals —la il·lació de contrasentits radicals— amb què és referida l'actuació de l'alcalde de Solivella, conegut per l'àlies local de *Ramon de l'Alegria*: (1) Honradesa aparent <----> Furt de *vuit-cents duros* (vv. 1-4); (2) Furt de diners comunals <----> Compra d'un volant i d'una cadena d'or xapat per a cada nena (vv. 5-8); i (3) Declaració pública d'honestetat <----> Conducta totalment fraudulenta (vv. 9-11).

Aquest seguit de contrasentits radicals amb els quals es percep i es presenta el comportament d'aquest alcalde solivellenc posen de manifest la magnitud de la violència que desperta la seva suposada actuació, i posen de relleu així mateix el desig radical que acompanya aquesta violència d'invertir la seva posició com a alcalde, el que queda expressat amb tota la força en els versos del final de la cobla, de caràcter nítidament lemàtic, i per tant, moderns: *No el volem, / no el volem, / no el volem, / i no l'heurem*.

Un altre aspecte que revela que la vocació de la cobla és la protesta immediata i pel dret és que l'exposició que fa dels arguments és essencialíssima. Aquests tan sols s'apunten, i la il·lació entre els mateixos és matussera, pràcticament per mera superposició *estratigràfica*, sense a penes connectors lògics entre els nivells d'argumentació, ni sovint, entre causa i efecte. Aquest aspecte de la confecció de la cobla té la seva manifestació més clara en la consigna amb la qual culmina aquesta, a manera de síntesi lemàtica, que trenca la unitat de sentit anterior, bo i urgint la destitució de l'alcalde i manifestant alhora la condició visceral de la mateixa.

Un tercer element que ens indica la violència reactiva de la composició és la deformació ninotesca i primària que fa de l'alcalde a partir de les seves dents, les quals són designades i deformades a manera de motarrot (*Les seues dentotes grosses, / pel poble ell ja va dir / que el Ramon de l'Alegria / ningú el pugui convertir*), i a partir d'aquí aplicades globalment —amb valor metonímic— a la seva condició.

Finalment, també indica la força de la violència de la cobla la referència que aquesta fa al *volà* i a *les cadenes d'or xapat* que l'alcalde regala a cada filla amb els diners robats a l'Ajuntament. Es tracta d'una referència ben indicativa. Carregada de sentit. Amb ella, al·ludeix uns béns emblemàtics d'un nou marc de riquesa, essencialment modern. La idea que l'alcalde ha beneficiat la família amb uns béns com aquests, que simbolitzen el benestar, un nou ordre de benestar connotat utòpicament, galvanitza la percepció d'il·legimitat del robatori, que es basa en la sostracció d'uns diners —municipals, comunitaris— que guarden encara un essencial valor de sagrat en la percepció i avaluació que en fa la pagesia.

En aquesta, i en les altres transcripcions fetes en aquest article, de cançons de la Fonoteca de Materials Tradicionals de Catalunya, del Centre Promoció de la Cultura Popular i Tradicional de la Generalitat de Catalunya, respectem totes les realitzacions lèxiques, morfològiques, fonètiques i sintàctiques, limitant-nos a dotar el text d'una accentuació normativa.

Aquesta altra cobla de Solivella que transcrivim tot seguit, en la mateixa línia de l'apuntada adés, denuncia la summa falsedat de l'alcalde, que és capaç de fer tots els papers, només per manar, i poder robar:

Ell n'és un enredon de primera
 n'és molt cus, i molt espatarrat,
 que tan prompte n'és autonomista,
 com es menja el colom⁶ estofat.
 Tothom que viu al poble,
 ha maleït aquest caragirat,
 perquè en sabem de sobres,
 que té unes ungles
 pitjor que un gat.⁷

1.2 Les exclusions dels avenços materials bàsics: la llum i la portada de les aigües

La portada de l'aigua i de la llum als nuclis habitats —els dos grans avenços materials de les albes dels temps moderns que tenen unes conseqüències profundament democratitzadores— són objecte d'abusos diversos per part del caciquisme. Uns abusos que varien en funció de la magnitud del lloc, del seu nivell de diferenciació social, del grau de subalternitat de les classes populars respecte als notables del lloc, etc.

Veiem, així, com no és estrany que en medis rurals amb una diferenciació social primària i amb una acusada dependència de la població humil cap als principals del lloc, es demori l'arribada al poble de l'aigua i sobretot de la il·luminació elèctrica. Tot i que determinades famílies de l'oligarquia local poden gaudir en exclusiva d'aquestes millores. Aquest abús és el que denuncia la cobla que presentem a continuació, relativa a Solivella, i és l'excés que es va denunciar amb relació al Talladell (Urgell).⁸ D'altra banda, en medis més vilatans, l'abús consisteix més

⁶ Aquest 'colom', que torna a aparèixer a la cobla *Votàvem bé l'agricultura*, fa referència probablement a l'advocat Miquel Colom i Cardany (Valls, 1887-1936). Aquest va ser elegit diputat a les Corts pel districte de Valls a les eleccions de l'1 de juny de 1919. Amb filiació maurista, obté 3.378 vots sobre un cens de 6.717 electors. L'any 1940, amb caràcter pòstum, és investit vallenc il·lustre per l'Ajuntament d'aquesta ciutat (*Miguel Colom Cardany*, Archivo del Congreso de Diputados, Signatura: ACD. Serie Documentación Electoral: 131 núm. 42). Amb altres juristes és autor del volum *Vocabulario del derecho internacional público* (1910).

⁷ Col·lectora: Dolores BERENGUER BERENGUER. Informadora: Mundeta Iglésias. Incipit de la cançó: Ell n'és un enredon de primera. Número d'accés: 16.449. Codi de registre: 20. Número de Fonograma: 88.13.180. Municipi: Solivella. Data enregistrament: 10-08-1988. Tipus de repertori: popurri. Material de gravació: casset/núm. 7, cara B. Arxiu: Fonoteca de Música Tradicional Catalana.

⁸ Vegeu *Caciquisme, i protesta popular contra l'obscurantisme...* i concretament, l'apartat Les exclusions dels avenços materials bàsics: la llum i la portada de les aigües; i així mateix, *Lo Lloca*, Any I, núm. 5, Tàrraga 1-11-1902, p. 4.

aviat en l'especulació fraudulenta amb l'administració de les obres i serveis de l'aigua i de la llum. És el que succeeix a Tàrrrega durant els darrers anys del vuit-cents i que degenera en el tèrbol episodi a què hem fet referència.

Els cacics que s'oposen a la generalització de l'aigua, i de la llum en especial, actuen per por que l'accés de les classes humils a aquestes millores trenqui l'eficàcia de la *violència simbòlica* que exerceixen sobre la comunitat local.⁹ La motivació principal en impedir la universalització de la il·luminació elèctrica —d'un món amb llum; material i mental— és que aquest obri unes altres perspectives de la Realitat, posi en perill l'ordre local, i dificulti la comesa d'arbitrarietats. No hem d'oblidar que, en aquests moments, la il·luminació elèctrica facilita aprenentatges i hàbits com la lectura, estimula la difusió de les idees i del coneixement en general, és símbol de Progrés i remet en darrera instància a la fonamental estructura imaginària de l'abundància —material— que s'albira en el món modern i urbà.

Vegem ara una altra cobla de Solivella de les primeres dècades del segle XX: *Votàvem bé l'agricultura...* Aquesta denuncia el caciquisme local per la privació de la llum —elèctrica— al comú pobre del poble, i condemna l'obscurantisme en què l'alcalde vol que visqui Solivella:

Votàvem bé l'agricultura,
va prometre en paraula d'honor,
i en presentar-se un colom
dels feréstecs, allevorens
va tornar-se caçador.
Mira el poca-vergonya,
amb quina cara ens el podem mirar,
no vol la llum al poble,
per poguer millor esgarrapar...
Ne van fer una professó
dirigida al Carrer Pla,
van anar a buscar els escapularis
a casa del capità.
Com que Solivella és pobra,
i no hi ha electricitat,
van haver d'encendre els llums
a cal Roig i a cal Salat.¹⁰

⁹ En aquests casos, aquesta dominància simbòlica, les estructures sobre les quals recolza, acostuma a estar molt interioritzada. Es tracta d'una violència que es basa, per un costat, en l'endarreriment tècnic, en la ignorància, en una religiositat de caràcter supersticiós, i en el conformisme. I fonamenta, d'altra banda, en la primàcia local de la posició dels cacics. Aquesta la consagra ara i adés, al llarg de l'any, un prolíx calendari de rituals de caràcter comunitari, i principalment religiós.

¹⁰ Col·lectora: Dolores BERENGUER BERENGUER. Informadors: Anton Cartañà i Mundeta Iglésias. Incipit de la cançó: *Votàvem bé l'agricultura*. Número d'accés: 16.452. Codi de registre:

Cal Salat de Solivella tal com se'n mostra actualment. Aquesta casa, amb cal Roig, són les que, en una processó adreçada al carrer Pla, han d'encendre els llums perquè hom hi vegi, i tota vegada que a Solivella no hi ha il·luminació elèctrica i l'alcalde no vol que n'hi hagi. Això és, si més no, el que denuncia la cobla *Votàvem bé l'agricultura* (foto autor).

Aquesta cobla denuncia la falsedat electorera de l'alcalde i cacic de Solivella —el *Ramon de l'Alegria*— i l'estat d'ignorantisme a què vol sotmetre el poble. Així, mentre els cinc primers versos censuren la farsa electoral del personatge en qüestió, la resta de la cobla denuncia la privació de la llum al comú pobre del poble. Una privació, amb la qual, segons versa la cobla, pretén furtar diners del municipi, i més enllà, segons s'infereix de la mateixa cançó, vol mantenir el poble a les fosques, físicament i mentalment.

La sintaxi narrativa de la cobla, amb una il·lació dels arguments sense connectors lògics, units per pura sobreposició, posa de relleu dos aspectes bàsics al voltant de la seva gènesi: primer, que la cançó respon a unes motivacions molt immediates: la manipulació electoral del cacic; i la privació, per part d'aquest, de la llum al poble per poder *esgarrapar* diners del municipi. I posa de relleu, en segon terme, la violència subjectiva amb què es veuen aquestes motivacions. Aquesta virulència arrenca principalment de les agressions que suposen aquests fets a les equitats fonamentals que haurien de regir en l'*administració* d'uns béns tan bàsics com els afectats: la *llum* i els diners del poble sobretot, i el vot. Entenent que es tracta d'unes equitats a les quals obliga poderosament la fonamental dimensió de sagrat amb què són percebuts aquests béns a nivell popular.

A més d'aquesta elemental superposició dels arguments, aquesta cobla presenta dos aspectes més que també indiquen la forta immediatesa dels seus motius i la forta violència que aquests generen: 1) el joc de paradoxes o contrastos radicals que fan de canemàs de la seva història; i 2) els insults o despectius de tradició pagesa que hi trobem.

Vegem-ho més en concret. Aquesta cobla s'articula sobre un seguit de paradoxes o de contrastos radicals, sobre els quals basteix el seu discurs: 1) *un colom dels feréstecs / va tornar-se caçador* (vv. 1-5); *no vol la llum al poble / per poguer millor esgarrapar* diners del municipi (vv. 5-6); *Ne van fer una professó / Com que Solivella és pobra / i no hi ha electricitat* (vv. 14-15) / *van haver d'encendre els llums / a cal Roig i a cal Salat* (vv. 16-17). Apareixen alhora en aquesta cobla els insults directes com

20. Número de Fonograma: 88.13.183. Municipi: Solivella. Data enregistrament: 10-08-1988. Tipus de repertori: satírica. Material de gravació: casset/núm. 7, cara B. Arxiu: Fonoteca de Música Tradicional Catalana.

mireu el poca-verdonya / amb quina cara ens el podem mirar... (vv. 6-7). Aquests, amb els motarrots, les essencials inversions lèxiques, constitueixen les formes més quotidianes de la transgressió de tradició popular.

Si en la cobla que hem presentat anteriorment, *Lo Ramon de l'Alegria / és un home molt formal...* el greuge se centra en el furt d'uns diners de valor comunitari per part del cacic de Solivella, i en els profits que en treu subsegüentment (amb les consegüents sensacions de privació per part dels qui ho denuncien) que apunten a un nou marc de riquesa i a unes noves possibilitats de promoció social... en aquesta cobla, *Votàvem bé l'agricultura*, els motius de denúncia estremen en l'oportunisme electorer del cacic, en la negació que fa de la llum al poble, i en la ignorància a la qual vol sotmetre el veïnat. S'insinua en aquesta cobla el valor utòpic que agafa la il·luminació elèctrica entre els sectors plebeus durant les dècades de la primera modernitat.

1.3 Els polítics. Els representants del nou Estat

Durant les dècades de la Restauració i durant la Segona República, apareixen moltes cobles satíriques que blasmen el polític *d'ofici* forjat pel caciquisme.

Aquests textos sorgeixen i es difonen a través de l'estricta oralitat, o bé gràcies a modestos suports impresos. Es tracta d'una literatura de circumstàncies que s'adreça bàsicament a denunciar, a fer versemblant, el fals interès d'un conjunt de polítics que es mouen per un sentit oportunista i electorer de la política, i que, segons aquestes lletres, són de fet esquius als interessos del territori que diuen defensar, i dels seus sectors productius i populars.

Vegem una mostra il·lustrativa d'aquesta literatura. Es tracta d'una cobla recollida a Conesa que agafa com a motiu un míting celebrat per la Lliga Catalana de Cambó en aquesta població baixsegarenca durant la Segona República. El text carrega, des d'un escepticisme pagès primari, ingenu, prepolític, contra el sistema

Façana actual de l'Ajuntament de Solivella. Aquest és el marc en el qual la cobla Lo Ramon de l'Alegria denuncia la sostracció de vuit-cents duros (foto de l'autor).

de partits polítics, contra la política d'ofici, vistos —vista— com a escindida dels interessos reals de la pagesia. L'esperit que la cobla posa de manifest és el d'una rebel·lia pagesa contra el sistema de partits polítics, contra els *polítics d'ofici*, i contra *la política* en el sentit caciquil, devaluat, percepcions aquestes que fan niu sobretot en el món rural, i més encara sospitem, en àrees seques de la Catalunya Nova.

Avui, que en fa nou dies,
un 'meeting' vam tenir
d'aquells senyors de la Lliga
que ens volien fer adormir!
Ja se n'aixeca un tipus
amb molta serenitat;
dirigint-nos la paraula,
el bigoti li ha marxat!
Ja se n'aixeca un altre,
que del blat ens va tocar:
a França va a cinquanta peles
i aquí l'hem de bernagar!
Per fi se n'aixeca un tipus,
que ja tot ho ha seguit:
de partits Catalunya,
aviat n'estarà podrit.¹¹

Les percepcions i avaluacions que aquesta cobla expressa en un pla encara ingenu, prepolític, presenten clares concomitàncies amb les visions que, sobretot en les àrees esmentades més amunt, alimenten plantejaments de signe contrarevolucionari que qüestionen la bondat del sistema de partits polítics i del parlamentarisme. Es tracta d'uns posicionaments que es fan més patents així que s'accentua la crisi de la Restauració a partir dels anys deu del segle XX, i que protagonitzen uns sectors que davant un ordre de percepcions com la falsedat i el frau associats a la política oficial, el neguit i el desordre lligats a la ciutat i a la modernitat, etc., reclamen el socors d'un home —un militar— amb un bastó ben fort.¹²

¹¹ GRAU, Josep M.; GUAL, Valentí; PUJOAN, Josep; PUIG, Roser (1989): *Conesa*, Barcelona, p. 161.

¹² Aquest pensament ha estat en determinades zones, especialment en àrees seques de la Catalunya Nova amb una forta tradició de control social per part de propietaris, de l'Església i amb poca experiència d'autonomia pagesa, ben característic de sectors pagesos immersos en un esforç primari d'ascens en l'ordre patrimonial/econòmic i social. Aquest ascetisme, en determinades condicions, pot aconduir a simpaties, a inclinacions, de signe contrarevolucionari davant el que es percep com a desori de la modernitat, i especialment, de la política. Suggerim humilment que en un eventual estudi històric i antropològic sobre l'involucionarisme rural a casa nostra, aquest fóra un aspecte interessant a abordar. Com a botó de mostra —i així que els materials documentals que avui tractem

La mena d'*arguments* que aquesta cobla retreu a la classe de polítics d'ofici, vista com a espúria i aprofitada, i la gradació que aquests segueixen apunten en efecte a un escepticisme pagès radical i alhora ingenu. Encara primari. De caràcter prepolític. Es tractaria d'aquests *arguments*: 1) que els polítics —són tan xerramecs i tan falsos, es diu veladament— que fan adormir la gent; 2) que el primer orador de la Lliga —és tan espúdid, es dona a entendre així mateix— que només començar a parlar li cau els bigotis; i 3) que-molt-xerrar-de-si-a-França-el-blat-va-a-quaranta-peles-i-aquí-l'hem-de-donar, però 4) el que ocorre de veritat és que aquí de partits polítics aviat n'estarem podrits.

La pagesia i especialment aquella que està poc introduïda en els camps i les perspectives de la modernitat, en percebre les noves realitats socials (la ciutat, els partits polítics, etc.) intensifica —acusa— la ingenuïtat característica de la seva mirada¹³ i, correlativament, ubica els elements que percep en un pla eminentment panoràmic de la Realitat, que contrasta amb la immediatesa perceptiva tan pròpia del món rural. Aquest fet —aquesta ingenuïtat perceptiva, aquest distanciament

en primer terme són composicions populars— recomanem la lectura d'aquesta cobla recollida a *Rocafort de Vallbona*, inspirada tal vegada en el marc de la dictadura de Primo de Rivera:

La ciutat de Barcelona és una ciutat molt gran,
corren tantes bicicletes que atropellen a tothom (bis).
També hi ha automobilistes o bé autos de lloguer;
sempre corren a tothora, i amb "etricitat" també.
Per estalviar garrofes a les juntes generals
perquè ara en aquí Espanya no hi ha més que un General.
Aquí a Espanya hi convindria de bon dret i de raó
un municipal (+) ben sèrio que amb la cara ja fes por.
Si el municipal (+) fes l'orni aviat fóra arreglat:
declarar l'estat de guerra i el que sembli, afusellat.
I els que tenen la culpa que són quatre macarrons,
municipals i serenos hauran de ser napolissons.

(BUSQUÉ BARCELÓ, Montserrat: *Rocafort de Vallbona. Cançons, jocs i costums*. Pagès Editors, Lleida 1993, p. 91-93; Capdevila Capdevila, Joaquim: "La substitució del cançoner popular i tradicional (El cas de les Terres de Ponent)", a *Els Marges* núm. 52, març de 1995, p. 63).

¹³ Aquesta representació del món modern, marcada per la ingenuïtat i l'amplitud panoràmica, ens la fa evident la pintura *amateur* de Joan Llobet i Martí (Sant Martí de Maldà, 1835-1904). Aquest, fuster i ebenista, pinta durant la dècada dels setanta del segle XIX a les golfes de casa seva uns murals que figuren alguns dels motius més cars del maquinisme popular finisecular. Tal com els ponts metàl·lics, l'elevació de globus aerostàtics, i sobretot els ferrocarrils, i les vies fèrries. Aquests murals presenten aquests motius d'acord amb un estil naif —amb unes figures que es disposen amb un quietisme ingenu i gràcil— que les aproxima per un costat a l'xvot popular del Barroc, i d'altra banda a la pintura del douanier Rousseau (París, 1844-1910). Podeu veure al respecte: Capdevila, Joaquim; Torres, Miquel, i Miró Rosinach, J. M.: "Els murals vuitcentistes de Sant Martí de Maldà. De la societat tradicional a la societat moderna", a *Urtx*, núm. 6. Museu Comarcal de l'Urgell i Arxiu Històric Comarcal de Tàrraga, abril de 1994, p. 155-168.

naïf envers la realitat— és el que explicaria primordialment que la sàtira que regeix el curs de la cobla tingui, amb tot, un caire jocós.

Ja hem dit que la crítica que expressa la cobla no respon a arguments o posicionaments de naturalesa pròpiament política. De ser-hi, aquests, generarien ben segur una altra mena de retrets contra aquesta classe de polítics i la seva suposada lesivitat a l'interès comú. I motivarien també segurament un abordament més directe de la qüestió. Aquesta cobla satírica recollida a Conesa respon, tant pel que fa a les característiques de la seva gènesi com del seu registre —sintaxi paratàctica, cantelluda i precipitada; despersonalització grotesca de l'adversari, expressada, en el cas del primer orador de la Lliga, a través de la inanimació-automatització estúpida del personatge de qui es desprèn el seu bigotis; antítesis...— a la tradició satírica de protesta i de revolta de la pagesia pobre.

El tipus d'inversió que opera aquesta cobla contra els polítics i els partits polítics s'ajusta a *perfectione* als mecanismes d'ordre psicològic i expressiu típics de la literatura satírica popular: ço és, en el pla psicològic —previ pròpiament a la verbalització de les cibles— es produeix una sublevació de la pulsio dionisíaca que s'esdevé en el moment que hom sent una greu vulneració de l'interès o del bé comú bàsic. Ja hem apuntat en aquest article i en altres estudis,¹⁴ que el bé comú bàsic revesteix, per a les capes plebees de les comunitats rurals i vilatanes i fins i tot per a les de les protourbanes amb un substrat agrari recent, un cabdal valor de sagrat, i doncs, d'impertorbabilitat del mateix en benefici d'interessos egoistes. Aquesta sublevació violenta de la pulsio dionisíaca que hom experimenta en sentir la violentació del caràcter sagrat d'aquest bé comú bàsic, de l'equitat amb què ha de regir-se, s'adreça contra els agents o malfactors autors d'aquesta vulneració. Als quals, desfermat el torrent dionisíac, estraça grotescament. Com a estúpids ninots.

L'interès més específic d'aquesta cobla rau en les pautes que segueix la deformació o degradació ninotesca. Particularment, del suposat polític de la Lliga que obre el míting de Conesa: aquest és objecte d'un aquietament estúpid, a guisa d'autòmata, tal com revela la grotesca i emblemàtica caiguda del bigotis que pateix enmig del míting. Aquesta forma de ninotització consistent en una immobilització inanimada, estúpida, dels personatges, que és prèvia al desmembrament d'algunes de les seves parts del cos, compta amb una llarga tradició en l'oralitat folklòrica,¹⁵ i

¹⁴ Per a una aproximació a aquest fenomen, conceptual i alhora il·lustrada, proposem resseguir el primer bloc de *Modernització social a la Catalunya de Ponent durant el canvi de segles XIX i XX...* i especialment, el tercer capítol intitulat "El sagrat rural primigeni".

¹⁵ La deformació ninotesca de l'adversari consistent en una trepidant degradació que segueix aquestes pautes: 1) paralització inanimada —estúpida— del personatge; 2) desmembrament d'algunes de les parts del cos; feta des de l'arbitrarietat psicosemiòtica dels creadors de la cobla; i 3) fagocitació al·legòrica d'aquestes parts desprestes; té una plasmació pròdiga a més no poder en la literatura satírica tradicional, a la qual defineix de manera quasibé tautològica. És especialment visible en les cantarelles que proclama la canalla durant el cicle del carnaval pagès i de l'entretemps abans de la primavera.

és ben viva així mateix en autors moderns que han pouat i explotat a fons el sagrat dionisiàc que emana de l'experiència cognitiva de la terra, i els recursos expressius tradicionals que en dimanen.

El malaguanyat Joan Barceló i Cullerés podria ser un excel·lent representant d'aquests creadors moderns que han explotat de manera brillant aquestes pulsions contràries —la follia, la sàtira grotesca o esperpèntica, la jocositat satírica o la jocositat numimosa— que conviuen en l'experiència del sagrat primari.¹⁶

Aquesta immobilització i desmembrament, estúpids i trepidants, de l'adversari és l'expressió de la *vorágine* dionisiaca que en el moment de verbalitzar-se la degradació satírica en la cobla es revolta en el pla psíquic. Vegem ara dues mostres de cobles rituals tradicionals on s'expressa diàfanament aquest particular procés d'inversió ninotesca.

Primer, una cobla que cantava tradicionalment la canalla urgellenca la nit de Dijous Sant, moment de l'any en què, quan sembla que el bon temps ja s'ha assentat, tornen sobtadament els freds tardans. I tot seguit, una altra cobla —un arri-arri concretament— que havia cantat la canalla occitana, i amb poques variacions la de tot l'arc pirenaic i alpi, les vigílies de Nadal, quan la canalla sent una fretura desbordant per arribar a aquesta data-cruïlla en l'evolució còsmica del cicle de l'any. Vegem-les:

Dones, dones, a l'ofici,
hòmens, hòmens, al sermó,
que la vella marmanyera
n'ha perdut la caballera
pel camí del Bullidó;
l'escolà l'ha trobat,
l'ha amagat en un forat,
la rata se l'ha menjat,
bon profit li fassi'l fart!

(Serra Boldú, Valeri: *Calendari Folkloric d'Urgell*, Seix Barral, Barcelona, 1914, p. 104).

(Belesta, Arièja, 1870).

Arri arri a la sal
que dema sera Nadal.
Ne buourem de bon vi blanc
dins las tassas de l'argent.
Bielha bielha dona-me'n.
Sant Laurens ne sauta a l'ort
n'i troba un ase mort
se'n arrinca son cotel
e lo planta per la pel.
De la pel ne fa curbels
e des osses caramels.
Se'n ba caramelejant...

(PELEN, Jean-Noël: "Fonction démarcative et mémoire fossile de la littérature orale. Étude des aires de variation d'une sautese occitane: le «Arri-arri»", a *Littérature orale traditionnelle populaire, Journées d'études internationales* (Paris 20-22 novembre 1986), Fondation Calouste Gulbenkian. Centre Culturel Portugais, Paris 1987, p. 161-162).

¹⁶Per entendre la magnitud i la força insòlites de l'obra literària de Joan Barceló (Menàrguens 1955-Barcelona 1980) que, mort amb encara no vint-i-cinc anys, deixa una sorprenent obra de

Fotografia d'Eduardo Dato, ministre de governació del govern conservador de Silvela. Aquest ministre és l'objecte de la mofa que expressa la cobla Per visitar Catalunya, recollida a la Vilella Alta (Priorat). El registre de la cançó és el del joc humorístic i satíric alhora. La cobla aprofita l'avinentesa de la visita de Dato a Catalunya, l'abril de 1900, i les sorolloses xiulades de què és objecte a Barcelona i a Reus (foto de l'autor).

La deformació ninotesca que veiem operar en aquesta cobla és, doncs, dins els paràmetres de la transgressió satírica popular, un procediment inversor vertiginós, que automatitza i dissol els adversaris de manera fulminant.

La cobla que presentem a continuació és una preciosa peça satírica recollida a la Vilella Alta, al Priorat: *Per visitar Catalunya*. Aquesta composició relata en clau de sàtira jocosa —o de *divertimento* satíric— la visita oficial que l'abril de 1900, Eduardo Dato, ministre de

dinou llibres: sis publicats en vida —tres novel·les, dos poemaris i una obra de teatre— i tretze pòstumament —sis novel·les, tres reculls de narracions i de contes, dos poemaris i dues obres de teatre — i, per entendre sobretot, les sorprenents potència i incert de la seva imatgeria, cal tenir en compte segurament la singular força creativa amb què es manifesta en aquest autor la pulsio de sagrat primitiu. D'aquest sagrat emanat de la terra. D'aquest sagrat que dimana bàsicament de l'aprehensió inquietant del temps existenciari que a les societats rurals de tradició Antic Règim fa típicament la canalla. En l'obra de Joan Barceló fóra, en efecte, ben viva la subjacència d'aquest sagrat rural primitiu. Tant en el seu vessant més dionisiac, més de revolta, com en el seu vessant més juganer, més numinós. L'obra d'aquest malaguanyat creador resulta un excepcional jaciment per explorar les bases sobre les quals s'efectua la modernització de l'experiència satírica popular de tradició secular.

En l'obra de Barceló, la revolta dionisiaca s'expressa amb mantes deformacions ninotesques de personatges, efectuades, com en la prolixa literatura folklòrica del temps de Carnaval i en la literatura satírica popular, amb una velocitat trepidant, i seguint els personatges el decés ridícul ja apuntat, que consisteix primer en un aquietament estúpid dels personatges i tot seguit en una desmembració arbitrària i emblemàtica d'alguna de les seves parts. Vegem-ne una mostra de la seva novel·la pòstuma Estimada Gallina:

“Maleïdes”, pensà una de les tres, “vam quedar que no lluiríem pell de tigre!”. Però somriu, com les dues companyes, i totes satansen a la taula tan ben muntada amb draps multicolors i flors seques, darrera la qual les altres senyores són assegudes amb una rialla al mig de la cara repintada talment careta de fracassat pallasso. Al capdamunt de la taula, ben desplegat al tot voltant de la cantonada, un rètol ens aclareix l'enrenou: Dia ciutadà per recollir diners per als Orfes. Associació de Dames Il·lustres.

Tot de senyores amb abrics i pells al voltant del coll opulent vora la taula amb banderetes, agulletes amb etiquetes i adhesius que adrecen, talment armes insospitades, als vianants que passegen apressats pels carrers. Somriuen i diuen totes tímides mentre els cau un pegamastre de pintura de la galta perquè la rialla els ha fet fer secs al front i al sostre:

—Va, un ajut per als Orfes!. Déu li ho pagarà...

(Barceló Cullerés, Joan (1981): *Estimada Gallina*, La Galera, Barcelona, p. 70.)

Governació de Silvela, fa a Barcelona per estudiar *in situ* el problema català. Segons Rovira i Virgili, el punt d'exasperació a què s'havia arribat a Catalunya per la política caciquista-centralista seguida des de Madrid, fa que el ministre sigui rebut amb hostilitat. A la capital catalana, Francesc Cambó organitza una xiulada per rebre Dato, i a Reus li dispensen el mateix *tribut*.¹⁷

Per visitar Catalunya

Per visitar Catalunya
va venir tot decidit
un ministre molt simpàtic
d'allà de les Corts de Madrid.
Li'n van fer una xiulada
al moment que'n va arribar
que de tan fort que xiulaven
diuen que el varen aixordar.
Quan el ministre va veure
aquella 'ciudad condal'
tots els que l'anaven a veure
pel camí anaven xiulant.
Va demanar la paraula
i'n va dir als seus fariseus:
veien que tot això s'embolica
val més que anem a Reus.
I sense perdre temps,
tot seguit varen marxar,
i quan els van veure
també es van posar a xiular,
varen emprendre el viatge
tot fumant-se un cigarret
i aixís passaven el rato

¹⁷ Heus aquí l'evocació historiogràfica del succés feta per Rovira i Virgili:

Les xiulades a Dato

Pel mes d'abril del 1900 va fer un viatge a Catalunya Eduardo Dato, aleshores ministre de Governació. Es proposava d'estudiar sobre el terreny el problema català. No va poder estudiar-lo gaire, però va treure de la seva visita la impressió de la força del moviment autonomista.

Exasperats els catalans per la política que seguí el Govern, van rebre hostilment el ministre, el qual fou objecte de repetides xiulades. A Barcelona va organitzar-les Cambó. I quan Dato tornava ja cap a Madrid, encara a l'estació de Reus va ésser acollit amb una xiulada de comiat.

El mal resultat del viatge va mostrar als ulls de tothom la gravetat que havia adquirit la qüestió catalana.

(ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1983): *Resum d'història del catalanisme*, Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català 1, Edicions la Magrana i Diputació de Barcelona, Barcelona, p. 73-74. Edició a cura d'Anna Sellés.)

sense sentir cap xiulet.
 Cap a Reus se'n dirigien
 i un quart abans d'arribar,
 ja varen sentir l'orquestra
 que començava a xiular.
 Al sentir aquest brogit,
 el ministre furibund,
 veient que tot és igual,
 tornent-se'n cap a les Corts,
 i arriben a Madrid,
 va a dir a tots els seus fillets:
 —us porto de Catalunya
 només un vagó de xiulets.¹⁸

Segons la cobla, només iniciada la visita del ministre a la *ciudad condal*, aquesta s'ha de suspendre de manera immediata i sobtada per l'eixordament que li produeix la forta xiulada que rep, primer, de la gent que l'espera al peu de l'estació: *Li'n van fer una xiulada / al moment que'n va arribar / que de tan fort que xiulaven / diuen que el varen aixordar* (vv. 4-8) i tot seguit pels xiulets dels que van a rebre'l, que ja el xiulen pel camí: *Quan el ministre va veure / aquella 'ciudad condal' / tots els que l'anaven a veure / pel camí anaven xiulant* (vv. 9-12). Tan unànime, ofensiva i ridiculitzant actitud dels ciutadans de Barcelona, obliguen el ministre a continuar el viatge cap a Reus. Vet ací, però, que dalt del tren estant, al cap d'una estona sense sentir cap xiulet, un quart d'hora abans d'arribar a Reus, ja sent com la banda que ha de retre-li els honors de benvinguda comença a xiular: *Cap a Reus se'n dirigien / i un quart abans d'arribar, / ja varen sentir l'orquestra / que començava a xiular* (vv. 24-27). Furibund, per aquesta insolent, creixent i grandiloqüent ridiculització, a força del sorollam insolent i eixordador dels xiulets, el ministre torna a les Corts, a Madrid, i en arribar diu als seu fillets que l'únic que els ha portat de Catalunya és un *vago ple de xiulets*: *Al sentir aquest brogit, / el ministre furibund, / veient que tot és igual, / tornent-se'n cap a les Corts, / i arriben a Madrid, / va a dir als seus fillets: / —us porto de Catalunya / només un vagó de xiulets* (vv. 29-36).

Aquesta és una cobla eminentment satírica. Per bé que es tracti d'una sàtira relaxada a joc, a divertiment, a jocositat. Aquesta cobla neix d'una actitud popular aversiva envers una determinada classe de polítics que simbolitza el ministre de Madrid que visita Catalunya. L'objectiu de la cobla són, doncs, encarnats en la figura d'aquest ministre, una determinada classe política allunyada, aliena, i esquiva

¹⁸ Col·lectors: Josep CRIVILLÉ i Ramon VILÀ. Informador: Claudi BONET. Incipit de la cançó: *Per visitar Catalunya*. Número d'accés: 14.080. Codi de registre: 20. Número de Fonograma: 87.12.141. Municipi: La Vilella Alta. Data enregistrament: 13-08-1987. Tipus de repertori: cançó política i satírica. Material de gravació: casset/núm. 7, cara A. Arxiu: Fonoteca de Música Tradicional Catalana.

als interessos populars en general, i tal vegada als pagesos en concret. No són, però, segurament, l'objectiu d'aquesta lletra tots els polítics o tota la classe política en general, com hem vist en la cobla anterior —*Avui, que en fa nou dies...*— recollida a Conesa.

Com és propi de moltes cobles nascudes des de les últimes dècades del vuit-cents, aquesta cobla s'expressa d'acord amb la ingenuïtat característica —ens hi hem referit a bastament— de la percepció rural davant les noves realitats que desconeix i que veu en un pla de percepció que li és estrany: el panoràmic. Aquesta perspectiva *naïf* o ingènua de la realitat fa que hom situï en un pla del coneixement molt obert i imprecís —en una perspectiva pròpiament panoràmica— els nous elements que forneixen els temps moderns. Es tracta d'una percepció que al món rural i vilatà perviu en bona mesura fins a la universalització de la ràdio. I sobretot de la televisió.

D'on neix, doncs, en aquesta cobla, el caràcter còmic i jocós que en suavitza la sàtira? Creiem que del gran distanciament amb què, a despit de la seva significació, es veu el ministre de Madrid. Aquesta llunyania perceptiva la produeix segurament la pròpia distància rural, i l'escassa sociabilització política i moderna en general de l'autor o autors de la lletra. Per tant, en aquestes condicions, tot i la gran aversió que pot suscitar d'entrada la figura d'un ministre de Madrid, tot exigint-ne una ridiculització directa i sense pal·liatius, aquesta és una figura que apareix molt —massa— llunyana en l'horitzó perceptiu de la pagesia o menestralia rurals d'aquest moment perquè sigui abordada d'aquesta manera. Una figura com aquesta, que apareix en un horitzó molt panoràmic, com una realitat en la qual és del tot impossible incidir i de la qual se'n té un gran desconeixement, és natural que la psique creadora, tot i una forta inclinació satírica d'entrada, que mostra diàfanament la cobla sota una pàtina jocosa, s'inclini per rebaixar el to satíric, més agressiu, que hi és ben latent, en una actitud superficialment, i aparentment, jocosa.

D'altra banda, fóra aquest marcat distanciament perceptiu de l'autor de la cobla cap a la figura del ministre, i alhora aquesta actitud jocosa que la cobla adopta superficialment en ridiculitzar aquesta figura, el que explicaria, bàsicament, el caràcter marcadament narratiu, discursiu, que té la cobla, amb trenta-un versos. Una naturalesa narrativa que contrasta amb la d'aquelles cobles, com les que hem presentat a l'inici d'aquest repertori, que responen a agressions molt immediates i molt punyents, de caràcter bàsicament local, conformant-se a manera de blocs temàtics inconnexos i amb unes deformacions molt primàries de l'enemic.

Sàtira jocosa —o relaxament jocós de la sàtira— i narrativitat són característiques que solen coincidir en les cobles satíriques populars de la primera modernitat, i de les quals aquesta cobla n'és un bon exemple. Uns trets que són la conseqüència en bona mesura d'aquest distanciament perceptiu amb què es mostren a les classes populars d'aquests primers temps moderns, i sobretot a les pageses, els afers i els personatges situats en l'àmbit de l'Estat i de la ciutat: això és, doncs, les dues noves grans realitats que depassen el local i que se situen en l'imprecís panoràmic.

Hi ha, finalment, trets molt rellevants que evidencien que *Per visitar Catalunya* és sobretot una cobla satírica, que s'ajusta a les grans característiques expressives de la cobla satírica popular de tradició Antic Règim. Així és que: 1) s'hi produeix una ninotització del ministre; una deformació ninotesca que s'efectua progressivament; per bé que es tracta, certament, d'una ninotització més suggerida —com a resultat dels suposats efectes d'eixordament i d'estupidització que li produeixen les allaus de xiulets, cada vegada més ofensius— que d'una ninotització explícita com és comú en les cobles d'aquesta mena; 2) s'hi produeix una intensificació satírica correlativa a un envigoriment del ritme narratiu, el qual s'apressa amb el curs de la cobla; i 3) s'hi produeix, com és típic també d'aquestes cobles, una inversió paradoxal d'una facultat ordinària a més no poder per tal de multiplicar els efectes ridiculitzadors sobre l'adversari: ens referim a la facultat musical de les bandes, que és substituïda per una disfunció eixordadora de les mateixes a costa de xiulets.

1.4 Sostraccions de patrimoni eclesiàstic del marc local. Violentació del sagrat primitiu lligat al poble i avalot popular

Hi ha una sèrie de béns locals —retaules parroquials, campanes, creus de terme...— que han revestit —i revesteixen— popularment, pel seu valor de prototípics identificadors locals, un valor de *sagrat*. De sagrat rural.

Aquests béns han estat revestits com cap altre d'unes propietats de pertinença comunitària, i, correlativament, de part indestriable i inalienable per excel·lència de la comunitat local. Per contra, l'alienació d'aquests béns del marc local —de fet, o la seva possibilitat— ha estat sentida popularment com una nafra dolorosíssima en la part més essencial, més sensible, del propi ésser; al bell mig del sagrat del propi ser comunitari. I per tant, aquests atacs s'han contestat sovint amb violentes expressions de rebel·lia populars. Aquestes s'adrecen a l'anul·lació conceptual o simbòlica, i fins i tot física, d'aquelles persones o institucions que han agenciat —o que poden agenciar— aquesta lesiva sostracció del poble o vila.

Béns com els que hem referit, que aconsegueixen singularment una funció d'afirmació i de cohesió comunitària, sobretot quan estan en perill, es mostren amb atributs tals com el de pertinença *autònoma* al lloc; de motiu de comunió, cohesió i ser primordial del poble; o d'impossibilitat de ser alienats. Avivant aquests sentits hi ha el caràcter sagrat que tenen aquests béns per al comú de gent del lloc. La hierofania al voltant d'aquest patrimoni local s'inflama quan corre risc material. La força de sagrat que hom descobreix en aquests elements, transferit del *sentiment de comunitat* i, al capdavant, del *sentiment de terra*, excita el caràcter *inquietant* o transcendent de l'ésser local o comunitari de cada persona del lloc.¹⁹

¹⁹ La identitat o la consciència de poble o vila —de solvellencs, de sarraïencs, d'espluguins, etc.— en els habitants de les comunitats rurals/vilatanes tradicionals o protomodernes és un sentiment i alhora una experiència òntica fonamental. Aquest ser local i els sentiments que s'hi vinculen

L'alienació d'aquests béns, o ens alguns casos fins i tot la mera contingència en aquest sentit, és contestada amb aparatosos avalots. Ho veiem a finals del segle XIX a Bellpuig davant la venda que practica el seu rector, Mn. Joan Comellas, del vell altar de l'església parroquial de Sant Bartomeu,²⁰ o anys més tard a Maldà, on l'any 1913, segons relat de Sanç Capdevila a Agustí Duran i Sanpere,²¹ així que el rector regent i l'Ajuntament acorden vendre el vell retaule dels Apòstols de l'església de Sant Pere, el poble es revoluciona davant els *autors del vil sacrilegi* i es produeix una *sessió borrascosa a l'ajuntament on Diumenge passat tots los concejals les emprenen contra l'Arcalde tractant-lo de traidor i despilfarrador de les joies i interesos del poble*.²²

parteixen de dos sentiments que són fonamentals en les esmentades comunitats: del sentiment de comunitat, i del sentiment de terra sobre el qual es desenvolupa el primer. Aquests sentiments es conformen especialment durant la pubertat i la joventut i hi tenen un paper fonamental els rituals de passatge d'aquestes edats. Es tracta d'uns aspectes que desenvolupem àmpliament en el primer bloc de la nostra tesi doctoral, *El materialisme pagès d'Antic Règim. La utopia material pagesa. Bases antropològiques*, i dels quals en tracem una síntesi a l'article: "Baralles entre grups de nens i entre colles de joves. Exponents significatius d'unes tradicions rituals (segles XVIII-XX)", a *Urtx*, 20, Tàrraga 2007, p. 272-288).

²⁰ Així és, la venda que fa el rector de Bellpuig de part de l'arcaic altar de l'església parroquial de Sant Bartomeu provoca un tumult local:

Parte del pueblo de Bellpuig amotinose días pasados de un modo alarmante contra su Reverendo Cura Parroco por haberse este vendido, con el competente permiso de sus superiores según se nos ha dicho, parte de un antiquísimo altar existente en la Iglesia parroquial de dicho pueblo.

Gracias a la oportuna intervención de las autoridades municipales pudieron evitarse lamentables consecuencias. ("Noticias, a *El Águila Tarraguense*, Any II, núm. 26, Tàrraga 26-3-1899, p. 57).

²¹ Es tracta, per una banda, de l'aleshores jove beneficiat organista de l'església parroquial de Sant Martí de Maldà i incipient historiador, Sanç Capdevila i Felip (Maldà, 1883-1932), i de l'altra, del seu amic, el també jove advocat i novell historiador i arxiver, Agustí Duran i Sanpere (Cervera, 1887-1975), que feia poc havia assumit el càrrec d'arxiver municipal de Cervera.

²² Segons lletra de Sanç Capdevila a Agustí Duran i Sanpere, el rector i l'Ajuntament de Maldà acorden vendre el vell retaule dels Apòstols de l'església romànica de Sant Pere. El poble, *mig revolucionat* —diu Capdevila— *les emprenen contra lo Regent i l'Ajuntament autors del vil sacrilegi, i els increpen i els amenacen i fins agafar por*. El rector espantant, i havent-se-li negat el trasllat, *es penja de les orelles del Sr. Iglésias Guizard* [Josep Iglésias, el propietari principal del poble, a més d'advocat i poeta] *i de l'Ajuntament per tal de que posen totes les seves influències davant del diputat Mateu* [Josep Matheu, el diputat liberal del districte de Cervera] *a fi de que aquest lo nombre canonge. L'estult ajuntament* —prosegueix Sanç Capdevila— *obeint aitals demandes envia una sollicitut al dit diputat redactada en aquesta forma, ço és, qués faria bon veurer del clerge del districte nomenat a un d'els canonges i aixis asseguraria mes l'eleccio per una altra vegada, i que al seu compendre no hi havia ningú tan digne com lo Regent de Maldà. El diputat Matheu que els conteste que procurara complaure'ls, és convidat per l'Ajuntament a la festa major de Sant Agustí. Aquest accepta, i ja tenim al Sr. Mateu camí de Maldà per gestionar lo fer canonge al rampinyador de nostres idolatrats Apòstols*. Tot i aquestes gestions, puntualitza Capdevila, la intervenció en l'afer d'ell mateix i d'altres capellans fills del poble provoca *una sessió borrascosa a l'ajuntament on diumenge*

Façana de l'església parroquial de Solivella. A l'agost de 1916 la transferència del retaule gòtic de Mateu Ortoneda d'aquesta església a la Catedral de Tarragona inspira probablement unes sentides cobles que transliterem en aquest article (foto de l'autor).

Anys més tard, a Solivella, es produeix un episodi que guarda un fort paral·lisme amb aquests de Bellpuig i Maldà. El rector ven, per considerar-lo vell i arnat, el retaule de l'església parroquial a la Catedral de Tarragona, i amb els diners obtinguts de l'alienació compra un altar nou, de qualitat inferior: *Quatre fusils de petroli / i una mica de pintat / si us el mireu del darrera, / és l'altar que ens han portat*, i una campana nova.²³ El poble de Solivella contesta aquest fet amb uns vius *parlaments* al rector, i com ha pogut testimoniar Dolors Berenguer, amb unes cobles satíriques que al·ludeixen fet, les quals transcrivim tot seguit:

passat tots los concejals les emprenen contra l'Arcalde tractant-lo de traïdor i despilfarrador de les joies i interesos del poble fins tal punt que a hores d'ara me penso que (si no está forrat de massa barra) ja ha presentat la dimissió, i sinó, podria molt ben ésser que el Sr. Mateu al arribar a Maldà en lloc de fer canonges, es trobi obligat a haver de fer garrotades [...]

(Carta de Sanç Capdevila i Felip a Agustí Duran i Sanpere datada a Sant Martí de Maldà el 24 d'agost de 1913, al Fons Epistolar entre Agustí Duran i Sanpere i Mn. Sanç Capdevila i Felip, dins l'Epistolari d'Agustí Duran al Fons Duran i Sanpere de l'Arxiu Comarcal de la Segarra.)

²³ El fet que al·ludeix la cobla és probablement la transferència, el 30 d'agost de 1916, del retaule de Mateu Ortoneda de l'església de Solivella al Museu Diocesà de la Catedral de Tarragona. Aquesta peça gòtica, realitzada entre el 1420 i el 1430, consta d'una taula central més un pinacle a la part superior, de quatre taules laterals, dues a cada banda, amb tres compartiments cadascuna, i a la part inferior, d'una pradel·la dividida en dues parts amb quatre compartiments cadascuna. El retaule, que té unes mides de 411 per 368 cm, restaurat l'any 1935, es troba, des d'aleshores, a la Capella dels Cardona situada a la nau esquerra de la Catedral (vegeu: www.solivella.net/solivellaesglesinici.htm).

L'altar que ens han portat ara

L'altar que han portat ara
 només li falta un Sant Ramon:
 al poble de Solivella
 se'n recordarà tothom.
 Canti jo, canta tu, sense parar,
 qui li piqui, que s'hi rasqui,
 que l'altar no tornarà.
 Quatre fusils de petroli
 i una mica de pintat,
 si us el mireu del darrera,
 és l'altar que ens han portat.

Canti jo, canta tu, sense parar,
 que al poble de Solivella
 ens han canviat l'altar.
 A l'altar que ens han portat ara
 només li falta un Sant Ramon.
 El poble de Solivella se'n recordarà...²⁴

És interessant constatar com aquesta cobla no contempla una solució favorable al greuge que denuncia, o un rescabament al respecte: l'alienació del vell retaule de l'altar de l'església parroquial. Aquest es dona com un fet consumat, irreversible: *Canti jo, canta tu, sense parar, / qui li piqui, que s'hi rasqui, / que l'altar no tornarà*. Aquesta renúncia a la restitució o al rescabament envers el greuge denunciat és una diferència fonamental de la coblística satírica que sorgeix a partir de la modernització de la societat rural —arran de la integració d'aquesta societat en les estructures i dinàmiques de caràcter general— respecte de la protesta pagesa pròpiament Antic Règim, la raó fonamental de la qual, en les seves diverses expressions, sol ser, amb un sentit dreturer i inequívoc, la restitució de la situació anterior al greuge, o alguna forma o altra de rescabament.

Aquí, en canvi, les finalitats que es desprenen d'aquesta cobla són dues: 1) la memòria del fet: que el fet de l'expoli —la seva denúncia— quedi en la memòria col·lectiva solivellenca: *L'altar que han portat ara / només li falta un Sant Ramon / al poble de Solivella / se'n recordarà tothom [...] El poble de Solivella se'n recordarà...*; i 2) la catarsi: una voluntat de confirmació i de consol col·lectius al voltant d'aquest episodi. Aquestes dues finalitats no són gens banals pel que fa a l'estructura de la

²⁴ Col·lectora: DOLORS BERENGUER BERENGUER. Informant: Mundeta IGLÉSIAS. Incipit de la cançó: *L'altar que ens han portat ara*. Número d'accés: 16.450. Codi de registre: 20. Número de fonograma: 88.13.181. Municipi: Solivella. Data enregistrament: 10-08-1988. Tipus de repertori: satírica. Material de gravació: casset/núm. 7, cara B. Arxiu: Fonoteca de Música Tradicional Catalana.

cobla. Al contrari, s'hi manifesten plenament. Aquesta presenta una estructura narrativa amb la forma balancejant —de joc de tornades que es reprenen— típica del valset: la qual, d'una banda permet narrar el succeït i de l'altra, a través d'aquest caràcter sinuós, facilitar la conformació catàrtica al voltant del fet.

Vegem ara aquesta cobla, que remet al mateix fet que l'anterior, afegint-hi noves circumstàncies:

Ne van fer un gran convit

Ne van fer un gran convit
a la casa de la ciutat,
van batejar la campana
i l'altar molt ben tractat (bis).

Amb quina solemnitat
les dones dels concejals
les postres s'han menjat.
Canti jo, canta tu, sense parar,
qui li piqui, que li rasqui,
que l'altar no tornarà.
La campana s'ha espatllada,
lo campanar perillós.
De quartos prou n'hi havia,
pero tots los quartos s'han fos.
La campana està espatllada,
alguns ja la pagaran,
los rics ne faran negoci,
i els pobres la pagaran.²⁵

Aquesta cobla perfila tres àmbits de denúncia: la desapropiació de l'altar, i el fet que la campana nova ja s'ha espatllat; el caràcter irreversible amb què se n'ha anat l'altar; i el negoci que han fet i faran dels rics del poble amb aquestes operacions a costa dels pobres del lloc, ja que s'han beneficiat de la venda de l'altar i ara es beneficiaran de la reparació de la campana que pagaran els pobres. Els dos primers són aspectes que ja denuncia la cobla anterior, i el tercer reincideix en denunciar l'arbitrarietat i la impunitat amb què es comporta la classe benestant, alhora que qüestiona l'explotació de què és objecte la classe pobra per part dels rics del poble.

²⁵ Col·lectora: Dolores BERENGUER BERENGUER. Informant: Mundeta IGLÉSIAS. Incipit de la cançó: Ne van fer un gran convit. Número d'accés: 16.451. Codi de registre: 20. Número de fonograma: 88.13.182. Municipi: Solivella. Data enregistrament: 10-08-1988. Tipus de repertori: satírica. Material de gravació: casset/núm. 7, cara B. Arxiu: Fonoteca de Música Tradicional Catalana.

Ja hem dit que un dels trets més indicatius d'aquestes dues últimes cobles és el caràcter més o menys definitiu amb què es presenta el fet denunciat: *Canti jo, canta tu, sense parar, / qui li piqui, que li rasqui, / que l'altar no tornarà*. El caràcter difícilment reversible amb què són vistos molts greuges tota vegada que la societat va fent-se més complexa es tradueix en el caràcter narratiu, discursiu, de les cobles que denuncien els fets, com succeeix típicament durant les dècades de canvi de segles XIX i XX. Podem anticipar, doncs, que la perspectiva d'estructuralitat dels fets i la narrativitat dels mateixos són un binomi freqüent de les cobles populars dels primers temps moderns.

2. Contrautopies pageses a les albes dels temps moderns

A partir de les últimes dècades del segle XIX, els homes i les dones del món rural i vilatà experimenten una sensible i progressiva ruptura de la *comunitas* tradicional, pel seu caràcter tancat. Aquesta ruptura de la *comunitas* rural tradicional

Panoràmica parcial de Solivella. L'agost de 1988, Dolors Berenguer i Berenguer, de la Fonoteca de Música Tradicional Catalana, va col·lectar en aquest poble de la Conca de Barberà un conjunt de cobles que il·lustren significativament sobre aspectes del caciquisme rural i sobre les evolucions que experimenta el coneixement —els sistemes de representació de la realitat— en el món rural coincidint amb la seva progressiva integració en una realitat més complexa (foto de l'autor).

—o al revés, la progressiva obertura i integració de la comunitat rural i vilatana a una societat cada vegada més complexa i panoràmica— es tradueix paradoxalment en una progressiva conscienciació sobre la pròpia societat local, i sobre la societat en general. Es tradueix en uns significatius increments de la visibilitat subjectiva d'aquestes instàncies.

Podrien distingir-se dos grans ordres de factors que contribueixen de manera singularment activa a aquesta ruptura de la *comunitas* rural quant a univers de coneixement: 1) el conjunt de malfactors propis de la modernitat —el caciquisme, els impostos abusius de l'Estat, les lleves de guerra, les noves modes i usos femenins, etc.— que a partir sobretot de les últimes dècades del vuit-cents experimenten les classes populars rurals i vilatanes; i 2) els nous mitjans de comunicació de caràcter massiu; bé en la locomoció, bé pel que fa a la premsa.

La marcada distintivitat —visibilitat— que guanyen la pròpia societat local i el conjunt de la societat per l'acció d'aquests factors que determinen la fractura cognitiva de la *comunitas*, fa que les classes rurals i vilatanes de les primeres dècades modernes denunciïn típicament —facilitant-los-ho encara el principi tan característic del psiquisme pagès, de plantejar, quan es parla d'un fenomen, el total subjectiu dels motius rellevants que l'afecten— el nou ordre de malfactors o exaccions lligats a la modernitat a manera d'unes contrautopies que repassen el conjunt d'aquests malfactors que, o bé en l'ordre general de la societat, o bé en la societat local, oprimeixen les legítimes aspiracions de la pagesia i de les classes subalternes en general.

Aquestes contrautopies que afecten generalment el marc local apareixen amb freqüència durant l'època de la Restauració, coincidint amb aquesta significativa ruptura de la *comunitas* rural-vilatana tradicional que es viu durant aquest període històric. La cobla que presentem primer, *La mitgeta viu sense embuts*, és una típica contrautopia social d'aquest moment, que evoca amb caràcter holístic l'univers de factors que oprimeixen la pagesia pobra que s'incorpora a la modernitat. El popurri que presentem en segon lloc, *A Solivella en tenim un vicari*, és una contrautopia de valor local, que repassa, també amb una voluntat de totalitat, un conjunt d'*abusos* que pateixen les classes pobres solivellenques per motius interns.

En les veïnes terres de l'Urgell, trobem, amb un nivell d'elaboració força superior, una interessant contrautopia local. Ens referim a *Cinema targari*²⁶ de Magí Escribà. En aquest cas, l'autor confegeix, a partir d'una sèrie temàtica de cobles arromançades, una vasta contrautopia de la societat burgesa i menestral de la Tàrrrega dels anys vint del segle XX que evoca amb una ironia punxant i alhora ciutadana.

²⁶ Magí Escribà representa, amb Anton Morguí i altres, la veta més liberal i més satírica del catalanisme burgès targari. Magí Escribà és l'autor de la cèlebre radiografia satírica de la societat local de Tàrrrega, seguint la metàfora panòptica del cinema, titulada *Cinema targari*, publicada d'antuvi a *Vida Nova* l'any 1923, i aplegada i editada en llibre l'any 1967 a Camps i Calmet. Aquest volum reuneix les tirallongues arromançades que, amb el mateix títol, l'àlies Pastetes —el jove Magí Escribà— havia publicat en el periòdic nacionalista quaranta-quatre anys enrere.

Un altre cas d'evocació contrautòpica —aquesta irònica i jocosa— la tenim en la cobla arromançada *El pago extraordinari a la caixa de l'Estat* que Xavier Massot va publicar a *L'Estrof*.²⁷ Aquesta composició parteix d'un motiu veritablement advers —un hipotètic *pago* extraordinari a la caixa de l'Estat— que, tractat irònicament al començament del text (vv. 1-17), dóna pas al relat contrautòpic d'una societat pagesa premoderna, teixit des de l'humor i la jocositat. Proposa, així, càstigs per a tots aquells que, per raó del seu estat físic —tolits, ceguets, coixos, etc.— o civil —solders grans— es beneficien d'uns *significatius* estalvis (vv. 18-49).

2.1 *La mitgeta viu sense embuts*, o una percepció pagesa de l'estat liberal en termes de contrautopia social

Aquesta cobla expressa a partir de la metàfora del món de les formigues, que opera com a mirall de contrast, una completa contrautopia social de la pagesia pobra de les dècades de canvi dels segles XIX i XX.

La mitgeta viu sense embuts

Les formigues se passegen,
 les formigues se passegen,
 i elles no tenen fronteres
 ni tampoc carabiners
 ni civils per carreteres
 que els fassin treure els papers;
 elles no tenen notaris
 ni advocats que els fassin lleis
 ni mentides als diaris
 ni soldats per servir el rei;
 entre mig de les formiguetes,
 també n'hi ha algun formigot,
 que viu amb l'esquena dreta,
 volent ser l'amo de tot;
 elles no tenen notaris... (bis).²⁸

La mitgeta viu sense embuts, escrita des d'un realisme pagès *naïf*, repassa sintèticament el conjunt de les principals adversitats que ha d'afrontar la pagesia

²⁷ MASSOT, Xavier (1982): "L'impost extraordinari a Romancer Popular de Ponent", a *L'Estrof. Revista de Poesia*, núms. 3-4, Col·lectiu La Gralla i la Dalla, Lleida, p. 173-174. I també: CAPDEVILA CAPDEVILA, Joaquim: *La substitució del cançoner popular i tradicional...* p. 65.

²⁸ Col·lectora: DOLORS BERENGUER BERENGUER. Informant: Anton CARTAÑÀ i Mundeta IGLÉSAS. Incipit de la cançó: *La mitgeta viu sense embuts*. Número d'accés: 16.440. Codi de registre: 20. Número de fonograma: 88.13.171. Municipi: Solivella. Data enregistrament: 10-08-1988. Tipus de repertori: humorística. Material de gravació: casset/núm. 7, cara B. Arxiu: Fonoteca de Música Tradicional Catalana.

pobra en la seva complexa integració a la modernitat econòmica, política i cultural entre els segles XIX i XX.

En ella, apareixen perfectament referits tots els grans factors d'exacció i d'opressió que ha d'afrontar aquesta pagesia associats als temps moderns. Per ordre de la seva enumeració serien aquests: 1) la Guàrdia Civil, vista com un factor de repressió violent i parcial contra els pobres; 2) la classe política moderna al·ludida com els *advocats que fan lleis*, percebuda com un estament parasitari que viu allunyat dels interessos plebeus; 3) els notaris, vistos com un factor abusiú més en la dificultat de la pagesia d'accés a la propietat de la terra; 4) els diaris o la premsa moderna, que són vistos com a farsants: que diuen el que no és i el que no pensen; 5) les lleves militars, vistes com una exacció de la força de treball pagès que empobreix més la pagesia pobra, tota vegada que els rics poden lliurar-se'n pagant;²⁹ i finalment 6) i com a coronació d'aquesta enumeració de malfactors, que té una voluntat de contrautopia social, figura la referència al *formigot* en al·lusió, és clar, a l'amo burgès modern, explotador, i amb un sentit voraç i monolític de la propietat privada: *que viu amb l'esquena dreta / volent ser l'amo de tot* (vv. 14-15).

Com pot observar-se, aquesta és una cobla satírica. Tanmateix, com també resulta evident, aquesta cobla no adopta pràcticament gens el registre del grotesc o del corrossiu que tant defineix l'expressió satírica de la tradició popular. Només el motarrot *formigot* aplicat al patró escanyapobres en el punt final i de clímax del poema és pròpiament satíric. Abordant sí, en aquest punt, i pel dret, amb essencial ràbia satírica —amb l'acabament en *-ot*— aquest modern propietari-patró de la terra *que viu amb l'esquena dreta / i vol ser l'amo de tot*. El punt de vista que adopta globalment la cobla respecte a l'univers de malfactors que ha d'afrontar la pagesia pobra és en canvi d'un distanciament crític: el d'una crítica distanciada, a mig camí de la denúncia i de la catarsi.

²⁹ Alguns d'aquests factors, com les lleves forçoses o universals o les figures dels advocats i dels notaris, compten ja certament amb una important tradició de rebuig popular i pagès a partir sobretot del segle XVIII. Tanmateix, sobretot a partir de la Restauració Borbònica, aquestes factors tradicionals d'exacció popular revesteixen uns nous caràcters, que encara els allunyen més dels interessos populars, i els fan, doncs, més impopulars.

Pel que fa a les lleves universals, aquestes circumstàncies afegides són les últimes guerres colonials espanyoles —les de Cuba i Filipines a les últimes dècades del segle XIX, i les del Rif magrebí a les primeres dècades del nou segle XX— amb unes importants mobilitzacions forçoses de soldats de lleua i de reserva cap a la guerra que afecten principalment —i de manera ben paradoxal respecte als fins tan sumament patriòtics i sagrats amb què es defensen aquestes campanyes des del govern i des de la premsa dinàstica— les capes humils que no poden pagar l'exempció dels cupos. D'altra banda, quant a la figura dels advocats, aquesta redefeix i magnifica el seu perfil aversiu a nivell popular tota vegada que assumeix fonamentalment el nou camp de la política professional que a l'Estat Espanyol es configura i es consolida especialment durant les dècades de la Restauració borbònica amb la formació d'uns mercats d'elits polítiques reticulades clientelament en el territori.

Aquesta cobla, a nivell narratiu, té un caràcter marcadament discursiu, enunciatiu, fluid, entre els seus diferents motius que s'hi aborden. Aquests s'hi acompassen —s'hi il·len— amb una gran facilitat. Alhora, la metàfora utilitzada com a contrast de la contrautopia social pagesa, el món de les formigues, implica un encert clar en la seva tria. Es tracta, en la percepció del pagès, d'una referència familiar a més no poder. Que s'oposa a la perfecció al conjunt d'abusos que caracteritzen la societat que ha de viure. Aquesta metàfora del món de les formigues, com la majoria de les de l'imaginari pagès tradicional —relatives al festeig amorós, a la psicologia de les persones, etc.— parteix del món dels animals. El món més proper al pagès, i en el qual descobreix paral·lelismes psicològics amb els humans.

El distanciament que adopta aquesta cobla respecte a l'objecte que critica, expressat amb una actitud a cavall de la catarsi alleujant i de la denúncia; el ritme marcadament acompassat de la seva narració; i l'encert de la metàfora que utilitza per referir la que fóra la societat utòpica de la pagesia pobra —el món de les formigues: un món amb equitat en les seves funcions i en els béns— són una suma de característiques concurrents que serien el resultat directament de les circumstàncies d'on sorgeix la cobla i en les quals ha de ser cantada: 1) Aquesta és una cobla de sega. Per tant, de l'estiu. Un temps que, en la percepció i en el folklore pagesos tradicionals, és essencialment jocós; i per tant; d'altra banda, 2) aquesta cobla, en tant que de sega, ha d'acompanyar el ritme repetitiu, reiteratiu, propi d'aquesta feina. Es tracta de dues circumstàncies —l'esperit jocós que desperta el moment de l'any, i la destinació de la cobla a la facilitació psicològica de la feina— que fan segurament que el sentiment de revolta que provocarien en altres circumstàncies aquests malfactors que enumera, tot expressant-se en termes de sàtira impenitent, ara, en l'estació de la collita, i amb el vaivé del volant o de la falç, derivi —tombi—, sobretot, cap a la catarsi benefactora.

Aquesta fluïdesa catàrtica i sinuosa que caracteritza el ritme i el sentit d'aquesta cobla el recull i l'expressa molt bé l'harmonització amb què és cantada popularment: un valset. Un ritme modern, la deliquescència i sinuositat del qual s'avenen al sentit i al ritme de *La mitgeta viu sense embuts*.

Hi ha encara un altre factor molt important, d'una altra naturalesa, que també explicaria aquests trets que hem destacat de la cobla: el distanciament que adopta en la seva denúncia, el seu caràcter eminentment discursiu-fluid, i l'encert en la seva metàfora de base. Ens referim a la percepció d'estructuralitat —de fort entroncament social— amb la qual comencen a ser vistos a nivell popular, des de les últimes dècades del segle XIX, l'ordre de malfactors que s'hi denuncien: la política i la classe dels polítics, l'Estat i els seus cossos de repressió de la violència aliena, l'ordre burgès, etc.

Així és, la percepció de durabilitat social, de continuïtat social difícilment mutable, amb què són vistos aquests factors de resultes de la seva estructuralitat i de la magnificació d'aquesta que produeix el ser percebuts des d'un món rural que tot just ha començat a veure més enllà de les fites comunitàries, decanten també el

punt de vista i l'actitud cap a la catarsi. Cap a una catarsi crítica. Expressada amb fluïdesa narrativa. I amb una metàfora unívoca.

Finalment, convindria subratllar com una altra característica molt important d'aquesta cobla: el seu caràcter holístic. La seva vocació omnicomprehensiva respecte a tot un ordre de malfactors de naturalesa molt diversa que oprimeixen la pagesia pobra que accedeix a la modernitat i al capitalisme econòmic. Es tracta d'un conjunt de factors abusius que són tractats unitàriament com un univers. Sense dissonàncies i sense cap fragmentació de sentit entre ells. Un conjunt de malfactors, en definitiva, vist com a global i alhora unívoc. La percepció i l'expressió comprensiva —sintètica i alhora unitària— dels fenòmens és un dels trets més propis de la psicologia històrica de les classes populars, la psique de les quals ha desenvolupat amb naturalitat la pulsio dionisíaca i la dimensió del sagrat que en deriva. Expressant-se ricament en la literatura popular, essent les auques tal volta la plasmació més clara i popular de la qüestió.

Tal com hem anunciat abans, presentem a continuació una cobla que dona compte d'una contrautopia de la Solivella de primeries del segle XX. Aquesta cançó, a manera de popurri, censura, des de la sàtira jocosa, còmica, aspectes tan aparentment inconnexos com el caciquisme local, les inclinacions eròtiques del nou vicari del poble, i les noves modes de pentinats femenins a partir del cas d'una noia gran del poble.

Escriptors moderns com Josep Espunyes, amb un univers cognitiu i expressiu emanat bàsicament de l'experiència primigènia de la terra, han evocat un país o una societat contrautòpica de tradició popular premoderna. En el cas d'aquest autor del Pirineu emigrat a Barcelona,³⁰ es tracta del *País de Pinyaipal*. Aquest és un país que retrata la Barcelona de les acaballes del franquisme, amb el model de capitalisme urbà i industrial que s'hi viu caracteritzat per la desigualtat, i l'alienació i l'explotació dels obrers. Els motius que evoca el poeta tenen una voluntat de complexió de sentit. Són triats amb la intenció d'aportar allò que de rellevant caracteritza aquesta societat. Les evocacions són fetes amb una voluntat

³⁰ Josep ESPUNYES ESTEVE (Peramola, Alt Urgell, 1942), amb 22 anys, l'any 1964, s'estableix a Barcelona després d'haver-se dedicat uns quants anys a la pagesia. Ben aviat, Espunyes concilia diverses feines d'obrer, amb una formació autodidacta i l'escriptura —sobretot de poesia— i un ferm compromís polític. A partir de la meitat de la dècada dels setanta, gràcies a l'esmentada formació autodidacta i al domini de la llengua que li facilita l'ofici d'escriure, es dedica professionalment —ho ha fet fins l'any passat— a la revisió i correcció de textos. Durant els últims anys, Espunyes ha iniciat una notable tasca com a historiador i etnòleg del Pirineu i de l'Alt Urgell particularment.

Dins la seva obra literària —poesia, contes, narracions i articles— destaquen llibres com *Temps de manobre. De l'evangeli segons Sant Lluc* (1977), finalista del Premi Carles Riba de poesia l'any 1970 i prohibida per la censura, *Notes mínimes d'un paisatge* (1986), *Alt Urgell. Planys i passió* (1996), *Del passat en el present* (1996) o *Racó de calaix* (1999).

de cosmos, com escau a la tradició (contra)utòpica de les classes populars Antic Règim.³¹

2.2 Ell n'és un enredon de primera, o una evocació satírica i contrautòpica de la Solivella de les primeres dècades del segle XX

Ell n'és un enredon de primera
n'és molt cus, i molt espatarrat,
que tan prompte n'és autonomista,
com es menja el colom estofat.
Tothom que viu al poble,
ha maleït aquest caragirat,
perquè en sabem de sobres,
que té unes ungles
pitjor que un gat.

Solivella'n tenim un vicari,
se'm tanqui l'asmari,
n'és molt ratador,
que'n festeja les criades
i a les fadrinetes
els hi fa un petó.
Ai Marino,
qui'n vicari'n tenim
tan cotxino;
ai Marrongo,
al davall de l'escala
li pongo.

I amb aqueixa moda de pentinats,
n'hi ha moltes noies,
que'n semblen galls,
al davant n'hi porten una muntanya,
i del darrere molt ben arrissats.
A n'aquesta classe de pentinats
a n'una noia molt gran
ja n'hi va passar un cas

³¹ Podeu veure aquestes evocacions del País de Pinyaipal fetes per Espunyes en els poemes “No és un conte” (*Temps de manobre. De l'evangeli segons St. Lluc*, Col·lecció La ratlla, Col·lectiu de Cultura Popular, Barcelona 1977, p. 35) i “Morir de frustració o, després de rostits, els pollastres també volen” (*Del passat en el present*, Col·lecció Ex-Libris, Garsineu Edicions, Tremp 1996, p. 11-13). El País de Pinyaipal d'Espunyes té una equivalència en el Clar País que Joan Barceló traça a “Forca rebel” i “Tan sols tres mots” (*Retalls*, Col·lecció Originals núm. 1, El Llamp, Barcelona 1986, p. 22 i 40).

quan festejava,
 un senyor metge de Barcelona
 molt anomenat
 ella'n va estar malalta
 i ell la va visitar
 i a la visita es troba
 que era més prima que un bacallà.
 Porta les dents postisses
 i també els fills de cartró
 i també una camisa negra
 que allò'n semblava
 un tros de cartró.

 I anar rodant,
 i anar ballant...

(i es torna a reprendre el popurri)³²

Ja hem dit que, coincidint amb la primeres experiències modernitzadores, és molt freqüent que la pagesia generi unes senzilles cosmovisions locals de caràcter *naïf*. Es tracta d'unes composicions que tenen el valor d'expressar, a cavall de sàtira i de l'humor, un univers local contrautòpic. Aquestes cosmovisions neixen de l'obertura del món rural a un context general en qüestions polítiques, culturals, econòmiques, etc. I són el resultat, més en concret, de la integració de la perspectiva local —de la visió sobre el marc local concret— a una perspectiva social general. Aquestes evocacions, a tall de petits cosmos locals, són, en definitiva, una conseqüència ben simptomàtica de la ruptura de la clos rural pel que fa al règim tradicional del coneixement.

Aquestes representacions denuncien el conjunt d'abusos que es veuen com a significatius localment. En el cas de la cobla que acabem d'aportar, *Ell n'és un enredon de primera*, aquests són el caciquisme, la hipocresia eròtica d'un vicari, i la modernització de l'estètica femenina.³³ Es tracta d'un conjunt d'abusos ben heterogeni, i, no obstant, plantejat amb un caràcter inequívocament unitari. De microunivers. Ambdós trets —heterogeneïtat de motius, i vocació d'univers local— són complementaris i bàsics d'aquestes cosmovisions locals. Una altra característica fonamental de les mateixes és la conciliació que solen practicar entre

³² Col·lectora: Dolores BERENGUER BERENGUER. Informadora: Mundeta IGLÉSIAS. Incipit de la cançó: *Ell n'és un enredon de primera* a la Fonteca de Música Tradicional Catalana.

³³ Per al materialisme pagès de filiació Antic Règim des del qual s'escriuen aquestes cobles, un dels malfactors nous, moderns, que ha d'afrontar el món rural lligat a la modernitat, són les noves modes i els nous hàbits femenins; i, lligats íntimament amb aquests, les noves actituds i el nou ser de noies i dones.

uns excessos de caràcter estrictament local i uns altres que tenen una dependència general.

La forma retòrica d'aquestes contrautopies locals sol ser, com en el cas de la que hem presentat, la dels popurris picants que van enllaçant diferents motius de greuge.

Bibliografia bàsica

- CAPDEVILA CAPDEVILA, Joaquim (2003): *Modernització social a la Catalunya de Ponent durant el canvi de segles XIX i XX*. Tesi doctoral dirigida per Sebastià Serrano. Departament de Lingüística. Facultat de Filologia. Universitat de Barcelona.
- CAPDEVILA CAPDEVILA, Joaquim (1995): "La substitució del cançoner popular i tradicional (El cas de les Terres de Ponent)", a *Els Marges* núm. 52, p. 43-69.
- CONÉGNAS, Daniel (1992): *Introduction à la paralittérature*, Seuil, París.
- DDAA (2000): *Imaginario, literatura popular*, Hércules, A Coruña.
- DDAA (1987): *Littérature orale traditionnelle: actes du colloque (Paris 20-22 novembre 1986)*, Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa.
- DDAA (1977): *Text and context: the social anthropology of tradition*, Col·l. ASA Essays in Social Anthropology 2, Institute for the Study of Human Issues, Filadèlfia.
- DDAA (1977): *Patrons and clients in Mediterranean societies*, Center for Mediterranean Studies, American Universities Field Staff, Londres (edició a cura d'Ernest Gellner i John Waterbury).
- DDAA (1994): *El primer celler cooperatiu de Catalunya. Centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*, (Fuguet, J. i Mayayo, A., ed.), Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- GIRARD, René (1983): *La violencia y lo sagrado*, Col·l. Argumentos 70, Anagrama DL, Barcelona.
- MAYAYO ARTAL, Andreu (1986): *La Conca de Barberà (1890-1939) de la crisi agrària a la Guerra Civil*, Col·l. Monografies 2, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc.
- BALCELLS, A., CULLA, Joan B., MIR, Conxita (1982): *Les eleccions a Catalunya de 1901 a 1923*, Estudis Electorals 4, Fundació Jaume Bofill, Barcelona.
- MIRÓ, Santiago (1978): *Caciquismo y corrupciones municipales en las islas*, Ediciones Actuales, Barcelona.
- RUBÍ CASALS, Maria Gemma (2005): *El caciquisme i el despertar de la societat de masses*, Col·l. Monografies 27, Centre d'Estudis del Bages, Manresa.
- SERRA CENDRÓS, Gabriel (1987): *La Conca de Barberà a finals del segle XIX: Montblanc (1880-1893)*, Tesi de llicenciatura dirigida per Pere Anguera,

Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona (Delegació de Tarragona).

SERRANO FARRERA, Sebastià (1977): *Literatura i teoria del coneixement*. Edicions Laia, Barcelona.

ZUMATHOR, Paul (1991): *Introducción a la poesía oral*, Taurus. Col.l. Humanidades. Teoría y Crítica Literaria 326, Madrid.

Dades de l'estudi

Rebuda, febrer 2007; *acceptació*, març 2007; *valoració*, Dr. Sebastià Serrano i Farrera (UB).